

ભારતીય ઉચ્ચ શિક્ષણમાં વર્તમાન પડકારો અને તકો

ડૉ. સેજલબેન પ્રવીણભાઈ દવે

આસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસર, શેઠ એચ.પી. આર્ટ્સ કોલેજ, તલોદ

ભારતીય ઉચ્ચ શિક્ષણમાં વર્તમાન પડકારો અને તકો

ઉચ્ચ શિક્ષણ આજે રાષ્ટ્ર માટે સફળતાના આધારસ્તંભોમાંનું એક છે. તેથી ઉચ્ચ શિક્ષણ ક્ષેત્રે રહેલા ચોક્કસ પડકારો અને તકો જાણવી જરૂરી બની જાય છે. વિશ્વને સમજાયું છે કે રાજ્યોની આર્થિક સફળતા સીધી તેમની શિક્ષણ પ્રણાલીઓ દ્વારા નક્કી કરવામાં આવે છે. શિક્ષણ એ રાષ્ટ્રની તાકાત છે. વિકસિત રાષ્ટ્ર અનિવાર્યપણે શિક્ષિત રાષ્ટ્ર છે. ભારતીય ઉચ્ચ શિક્ષણ પ્રણાલી યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ અને ચીન પછી વિશ્વમાં ત્રીજી સૌથી મોટી છે. આઝાદી પછી, ભારત એક વિકાસશીલ રાષ્ટ્ર તરીકે શિક્ષણ ક્ષેત્રે સતત પ્રગતિ કરી રહ્યું છે. જો કે ભારતની ઉચ્ચ શિક્ષણ પ્રણાલી સામે ઘણા પડકારો છે પરંતુ આ પડકારોને પાર કરવા અને ઉચ્ચ શિક્ષણ પ્રણાલીને વધુ સારી બનાવવા માટે સમાન તકો છે. તેમાં વધુ પારદર્શિતા અને જવાબદારીની જરૂર છે, વર્તમાન સમયમાં કોલેજો અને યુનિવર્સિટીઓની ભૂમિકા અને લોકો કેવી રીતે શીખે છે તે વિષયક વૈજ્ઞાનિક સંશોધન અત્યંત મહત્વપૂર્ણ છે. ભારતને સારી રીતે કુશળ અને ઉચ્ચ શિક્ષિત લોકોની જરૂર છે જે આપણી અર્થવ્યવસ્થાને આગળ ધપાવી શકે. તેમજ સમગ્ર વિશ્વમાં પોતાનું ઉત્તમ યોગદાન અર્પી શકે.

ભારત માટે આપણા દેશને વિકાસશીલ રાષ્ટ્રમાંથી વિકસિત રાષ્ટ્રમાં સ્થાનાંતરિત કરવું ખૂબ જ સરળ છે. મુખ્ય પડકાર બિન-વિજ્ઞાન પ્રવાહમાં વિષયોનો અભ્યાસ કરતી વખતે

વ્યવહારું અનુભવોનો અભાવ, આકર્ષક પગાર પેકેજનો અભાવ, વિદ્યાર્થીઓની ગરિમાની ઓળખનો અભાવ, ગુણવત્તાયુક્ત વિદ્યાર્થીઓ માટે રાહતદરે અભ્યાસક્રમોનો અભાવ, ગ્રામીણ અને પછાત વિસ્તારોમાં પૂરતી સુવિધાઓનો અભાવ, ગણવેશનો અભાવ. શિક્ષકોની ભરતી માટેની નીતિઓ વિદ્યાર્થીને ભારતમાં અભ્યાસ કરવા અને વિદેશ જવાને બદલે સંશોધન કરવા માટે આકર્ષિત કરવાની છે અને મેરિટના આધારે શિષ્યવૃત્તિની પસંદગી આપીને અને આકર્ષક પગાર સાથે નોકરી આપીને રોકી શકાય છે. વર્તમાન અભ્યાસનો ઉદ્દેશ પડકારોને પ્રકાશિત કરવાનો અને ભારતમાં ઉચ્ચ શિક્ષણ પ્રણાલીમાં રહેલી તકો દર્શાવવાનો છે.

ભારતમાં ઉચ્ચ શિક્ષણ પ્રણાલી હાલમાં સંક્રમણના તબક્કામાં છે. એક એવો તબક્કો જ્યાં વિચારો અને પ્રક્રિયાઓમાં સારા અને વધુ પરિવર્તનો માટે ફેરફારો થયા છે. આજે કોઈ પણ રાષ્ટ્રમાં ઉચ્ચ શિક્ષણ પ્રણાલી ફરીથી જોવાની માંગ કરે છે. વિશ્વ ધીમે ધીમે પરંતુ સતત વૈશ્વિક ગામમાં ફેરવાઈ રહ્યું છે. વિશ્વભરની વૈશ્વિક યુનિવર્સિટીઓ વચ્ચે સુમેળ અને સંવાદિતા સમગ્ર વિશ્વમાં સુમેળ સર્જી શકે છે, જેમાં યુવાધનનું સંવર્ધન ઇચ્છિત ફેરફારો માટે, પડકારો સામે ટકી રહેવા ઘડાયેલ હોવું આવશ્યક છે. બીજું પાસું જે આજે ખૂબ જ મહત્વપૂર્ણ છે તે છે મિશ્રિત શિક્ષણનો ખ્યાલ. સમગ્ર વિશ્વમાં ઉચ્ચ શિક્ષણનું સુમેળ બનાવવાના અગાઉના વિચારનું તે માત્ર

આગલું પગલું છે. વિશ્વભરના વિદ્યાર્થીઓને પ્રખ્યાત શિક્ષણવિદોની કુશળતાનો લાભ મળશે. આ સંવાદિતા પછીથી શિક્ષણ અને સંશોધનમાં સંતુલન બનાવી શકે છે.

ભારતમાં ઉચ્ચ શિક્ષણ ક્ષેત્રનો વિકાસ

જેમ જેમ ઉચ્ચ શિક્ષણ પ્રણાલીઓ વિકસતી જાય છે અને વૈવિધ્યીકરણ કરતી જાય છે તેમ, સમાજ કાર્યક્રમોની ગુણવત્તા, જાહેર મૂલ્યાંકન અને ઉચ્ચ શિક્ષણ સંસ્થાઓના આંતરરાષ્ટ્રીય રેન્કિંગ વિશે વધુને વધુ ચિંતિત બને છે. જો કે આ સરખામણીઓ સંસ્થાકીય મૂલ્યના માપદંડ તરીકે સંશોધન પ્રદર્શનનો ઉપયોગ કરીને સંશોધન પર વધુ પડતો ભાર મૂકે છે. જો આ પ્રક્રિયાઓ શિક્ષણની ગુણવત્તાને સંબોધવામાં નિષ્ફળ જાય છે, તો તે એક અંશમાં છે કારણ કે શિક્ષણની ગુણવત્તાને માપવી પડકારજનક છે. ભારત હંમેશા વિદ્વાનો અને શીખનારાઓની ભૂમિ રહી છે. પ્રાચીન સમયમાં પણ, તક્ષશિલા, નાલંદા, વિક્રમશિલા અને તેના વિદ્વાનો જેવી વિશ્વવિદ્યાલયો માટે ભારતને સમગ્ર વિશ્વમાં ગણવામાં આવતું હતું. સ્વતંત્રતા સુધીમાં ભારતમાં 20 યુનિવર્સિટીઓ, 500 કોલેજો હતી જેમાં લગભગ 2,30,000 વિદ્યાર્થીઓ નોંધાયા હતા. આઝાદી પછી ભારતે ઉચ્ચ શિક્ષણના આંકડાઓની દૃષ્ટિએ નોંધપાત્ર પ્રગતિ કરી છે. ડિસેમ્બર 2011-12 સુધીમાં આ સંખ્યા વધીને 659 યુનિવર્સિટીઓ અને 33023 કોલેજો થઈ ગઈ છે. કેન્દ્ર સરકાર અને રાજ્ય સરકારો દ્વારા ઉચ્ચ પ્રતિભાને ઉછેરવાના સતત પ્રયાસો કરવામાં આવી રહ્યો છે.

ઉચ્ચ શિક્ષણના વિસ્તરણ માટે યુનિવર્સિટીઓ અને કોલેજોની સંખ્યા પર ધ્યાન

કેન્દ્રિત કરવું. એ વાતમાં કોઈ શંકા નથી કે ભારતે શિક્ષણમાં જે પ્રગતિ હાંસલ કરી છે તેમાંથી મોટાભાગની પ્રગતિ ખાનગી ક્ષેત્રથી થઈ છે. હકીકતમાં જાહેર ક્ષેત્ર અને ખાનગી ક્ષેત્ર એકબીજાના વિરોધમાં નથી પરંતુ તેઓ ભારતીય શિક્ષણ ક્ષેત્રે એક સાથે કામ કરી રહ્યા છે. UGC એ મુખ્ય સંચાલક મંડળ છે જે ધોરણોને લાગુ કરે છે, સરકારને સલાહ આપે છે અને કેન્દ્ર અને રાજ્યો વચ્ચે સંકલન કરવામાં મદદ કરે છે. એક UGCના અભ્યાસ આધારે કહી શકાય કે છેલ્લા ચાર દાયકામાં યુનિવર્સિટીઓની સંખ્યામાં છ ગણો વધારો થયો છે. કોલેજોની સંખ્યા 1970-71માં 3603 હતી તે વધીને 2011-12માં 33000 કોલેજો થઈ છે.

ભારતમાં ઉચ્ચ શિક્ષણની સ્થિતિ

ઉચ્ચ શિક્ષણના મોટાભાગના પ્રવાહોમાં કુશળ માનવ શક્તિની અછત ચિંતાનું કારણ છે. નિષ્ણાતો સ્વીકારે છે કે ભારતની હાલની ઉચ્ચ શિક્ષણ પ્રણાલી ગ્રોસ એનરોલમેન્ટ રેશિયો (GER)માં સુધારો કર્યા વિના આ સમસ્યાને ઉકેલવા માટે સજ્જ નથી. મૂળભૂત માળખામાં કેટલાક ફેરફારો એ ભારતીયો માટે આજે સૌથી મહત્વપૂર્ણ પડકાર છે. વર્તમાન સમયમાં ઉચ્ચ શિક્ષણમાં રહેલ પડકારો આ પ્રમાણે ગણાવી શકાય:

1. ભારતની વિશાળ વસ્તીને ટકાવી રાખવા માટે ખૂબ ઓછી યુનિવર્સિટીઓ અને કોલેજો, ઉચ્ચ શિક્ષણ માટે વધુ યુનિવર્સિટીઓની જરૂર છે.
2. ઉચ્ચ શિક્ષણની ગુણવત્તામાં સુધારો કરવો.

3. ભારતના સામાન્ય લોકો માટે ઉચ્ચ શિક્ષણ સુલભ કરવું.

4. ભારતમાં શાસનનું માળખું ખૂબ જ નબળી સ્થિતિમાં છે.

5. ભારતમાં ઉચ્ચ શિક્ષણનું સ્વતંત્ર રીતે સંચાલન અને નિયમન થતું નથી.

6. ઉચ્ચ શિક્ષણમાં ગ્રાન્ટ અને રોકાણ ફરીથી વ્યાખ્યાયિત કરવાની જરૂર છે.

7. સ્થાન અવરોધ: મોટાભાગની અગ્રણી સંસ્થાઓ મોટા શહેરો અને પહેલાથી વિકસિત સ્થળોએ સ્થિત છે. જો સમાજના વંચિત વર્ગો અને હાંસિયામાં ધકેલાઈ ગયેલા લોકો સુધી ઉચ્ચ શિક્ષણના પહોંચાડવું હોય તો ભારતના દૂરના સ્થળોએ ઉચ્ચ શૈક્ષણિકસંસ્થાઓની સ્થાપના કરવી જોઈએ.

8. વિદેશી ખેલાડીઓનો પ્રવેશ: વિદેશી શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ (પ્રવેશ અને સંચાલનનું નિયમન) બિલ, 2010 (ધ હિન્દુ, 2012) સાથે, વર્તમાન સ્થાનિક સેટઅપમાં વિદેશી યુનિવર્સિટીઓનો પ્રવેશ ખૂબ જ સરળ બનશે. ઉચ્ચ શિક્ષણમાં ગુણવત્તાવાળા ખેલાડીઓ તરફથી વધુ તીવ્ર સ્પર્ધાઓ. પરિકલ્પના કરવામાં આવી છે.

9. નિયમિત વર્ગના શિક્ષણની લોકપ્રિયતા ઘટી રહી છે અને પત્રવ્યવહાર અભ્યાસ લોકપ્રિય બની રહ્યો છે. IGNOU દ્વારા જણાવવામાં આવ્યું છે કે હાલમાં તેમાં 30 લાખ વિદ્યાર્થીઓ નોંધાયેલા છે. જો કે, ખુલ્લા અભ્યાસના વાતાવરણમાં આવી સંખ્યાઓ જોવી એ આનંદદાયક છે, પરંતુ નિયમિત શિક્ષણ તરફનો જુકાવ ઘટી રહી છે તે વિચારણીય મુદ્દો છે.

AISHE ના એક અભ્યાસ આધારે ઉચ્ચ શિક્ષણમાં 54 કેન્દ્રીય યુનિવર્સિટીઓ, 437 રાજ્ય યુનિવર્સિટીઓ, 388 રાજ્યની ખાનગી યુનિવર્સિટીઓ, 126 ડીઝ યુનિવર્સિટીઓ, 50 અન્ય મહત્વની રાષ્ટ્રીય સંસ્થાઓ, 05 રાજ્ય વિધાનસભા અધિનિયમ હેઠળ સ્થાપિત સંસ્થાઓ છે. આમ કુલ 611 યુનિવર્સિટી અને કુલ 31323 કોલેજ છે. (સ્ત્રોત: AISHE રિપોર્ટ-2018-19)

ભારતમાં ઉચ્ચ શિક્ષણના પડકારો આપણી આઝાદીને 70મું વર્ષ છે છતાં આપણી શિક્ષણ પ્રણાલી સંપૂર્ણ રીતે વિકસિત નથી થઈ શકી. વિશ્વની ટોચની 100 યુનિવર્સિટીઓમાં એક પણ યુનિવર્સિટીને સૂચિબદ્ધ કરવામાં આપણે સક્ષમ નથી. આ છ દાયકા દરમિયાન વિવિધ સરકારો બદલાઈ. તેઓએ શિક્ષણ પ્રણાલીને વેગ આપવાનો પ્રયાસ કર્યો અને વિવિધ શિક્ષણ નીતિઓ અમલમાં મુકી પરંતુ તેઓ વિશ્વ માટે ઉદાહરણ આપવા માટે પૂરતા ન હતા. UGC ઉચ્ચ શિક્ષણ ક્ષેત્રે ગુણવત્તાયુક્ત શિક્ષણ પર સતત કામ કરી રહી છે અને ધ્યાન કેન્દ્રિત કરી રહી છે. તેમ છતાં આપણે આપણી શિક્ષણ પ્રણાલીમાં ઘણી સમસ્યાઓ અને પડકારોનો સામનો કરી રહ્યા છીએ. ભારતમાં ઉચ્ચ શિક્ષણ પ્રણાલીમાં કેટલાક મૂળભૂત પડકારોની આ પ્રમાણે ગણાવી શકાય:

નોંધણી: ઉચ્ચ શિક્ષણમાં ભારતનો ગ્રોસ એનરોલમેન્ટ રેશિયો (GER) માત્ર 15% છે જે વિકસિત તેમજ અન્ય વિકાસશીલ દેશોની સરખામણીમાં ઘણો ઓછો છે. શાળા કક્ષાએ નોંધણીના વધારા સાથે, ઉચ્ચ શિક્ષણ સંસ્થાઓનો પુરવઠો દેશમાં વધતી જતી માંગને પહોંચી વળવા માટે અપૂરતો છે.

ઇક્રિવિટી: સમાજના વિવિધ સંપ્રદાયોમાં GER માં કોઈ સમાનતા નથી. અગાઉના અભ્યાસો અનુસાર ભારતમાં ઉચ્ચ શિક્ષણમાં પુરુષો અને સ્ત્રીઓમાં GER મોટા પ્રમાણમાં બદલાય છે. પ્રાદેશિક વિવિધતાઓ પણ છે કેટલાક રાજ્યોમાં ઉચ્ચ GER છે જ્યારે કેટલાક રાષ્ટ્રીય GER કરતા ઘણા પાછળ છે જે ઉચ્ચ શિક્ષણ પ્રણાલીમાં નોંધપાત્ર અસંતુલન દર્શાવે છે.

ગુણવત્તા: ઉચ્ચ શિક્ષણમાં ગુણવત્તા એ બહુ-પરિમાણીય, બહુસ્તરીય અને ગતિશીલ ખ્યાલ છે. ઉચ્ચ શિક્ષણમાં ગુણવત્તા સુનિશ્ચિત કરવી એ આજે ભારતમાં સૌથી વધુ પડકારોનો સામનો કરવો પડી રહ્યો છે. જો કે, સરકાર ગુણવત્તાયુક્ત શિક્ષણ પર સતત ધ્યાન આપી રહી છે. હજુ પણ ભારતમાં મોટી સંખ્યામાં કોલેજો અને યુનિવર્સિટીઓ UGC દ્વારા નિર્ધારિત લઘુત્તમ આવશ્યકતાઓને પૂર્ણ કરવામાં અસમર્થ છે અને અમારી યુનિવર્સિટીઓ વિશ્વની ટોચની યુનિવર્સિટીઓમાં પોતાનું સ્થાન ચિહ્નિત કરવાની સ્થિતિમાં નથી.

ઈન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચર: ભારતની ઉચ્ચ શિક્ષણ પ્રણાલી માટે નબળી ઈન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચર એ બીજો પડકાર છે, ખાસ કરીને જાહેર ક્ષેત્ર દ્વારા સંચાલિત સંસ્થાઓ નબળી ભૌતિક સુવિધાઓ અને ઈન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચરથી પીડાય છે. બિલ્ડિંગના બીજા કે ત્રીજા માળે ગ્રાઉન્ડ કે પહેલા માળે મોટી સંખ્યામાં કોલેજો કાર્યરત છે.

રાજકીય હસ્તક્ષેપ: મોટાભાગની શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ રાજકીય નેતાઓની માલિકીની છે, જેઓ યુનિવર્સિટીઓના સંચાલક મંડળમાં મુખ્ય ભૂમિકા ભજવે છે. તેઓ પોતાના સ્વાર્થ

માટે નિર્દોષ વિદ્યાર્થીઓનો ઉપયોગ કરી રહ્યા છે. વિદ્યાર્થીઓ ઝુંબેશનું આયોજન કરે છે, તેમના પોતાના હેતુઓ ભૂલી જાય છે અને રાજકારણમાં તેમની કારકિર્દી વિકસાવવાનું શરૂ કરે છે.

ફેકલ્ટી: ફેકલ્ટીની અછત અને સારી લાયકાત ધરાવતા શિક્ષકોને આકર્ષવા અને જાળવી રાખવામાં રાજ્યની શૈક્ષણિક પ્રણાલીની અસમર્થતા ઘણા વર્ષોથી ગુણવત્તાયુક્ત શિક્ષણ સામે પડકારો ઉભી કરી રહી છે. ઉચ્ચ શિક્ષણમાં ઘણી ખાલી જગ્યાઓ હોવા છતાં મોટી સંખ્યામાં NET/PHD ઉમેદવારો બેરોજગાર છે, આ લાયક ઉમેદવારો પછી અન્ય વિભાગોમાં અરજી કરે છે જે ઉચ્ચ શિક્ષણ પ્રણાલી માટે સૌથી મોટો ફટકો છે.

માન્યતા: NAAC દ્વારા આપવામાં આવેલા ડેટા મુજબ, જૂન 2010 સુધીમાં, "દેશની કુલ ઉચ્ચ શિક્ષણ સંસ્થાઓમાંથી 25% પણ માન્યતા પ્રાપ્ત ન હતી. અને માન્યતા પ્રાપ્ત લોકોમાં, માત્ર 30% યુનિવર્સિટીઓ અને 45% કોલેજો 'A' સ્તરે ક્રમાંકિત કરવા માટે ગુણવત્તાયુક્ત હોવાનું જણાયું હતું.

સંશોધન અને નવીનતા: આપણા દેશમાં ખૂબ જ નામાંકિત વિદ્વાનો છે જેમના લેખનને પ્રખ્યાત પશ્ચિમી લેખકો દ્વારા ટાંકવામાં આવે છે. ઉચ્ચ શિક્ષણ સંસ્થાઓમાં સંશોધન પર અપૂરતું ધ્યાન છે. વિદ્યાર્થીઓને સલાહ આપવા માટે અપૂરતા સંસાધનો અને સુવિધાઓ તેમજ ગુણવત્તાયુક્ત ફેકલ્ટીની મર્યાદિત સંખ્યા છે. મોટાભાગના સંશોધન વિદ્વાનો ફેલોશિપ વિના હોય છે અથવા સમયસર તેમની ફેલોશિપ મેળવી શકતા નથી જે તેમના સંશોધનને સીધી કે આડકતરી રીતે અસર કરે છે. વધુમાં, ભારતીય

ઉચ્ચ શિક્ષણ સંસ્થાઓ સંશોધન કેન્દ્રો સાથે નબળી રીતે જોડાયેલી છે. તેથી, આ ભારતમાં ઉચ્ચ શિક્ષણ માટે પડકારનું બીજું ક્ષેત્ર છે.

ઉચ્ચ શિક્ષણનું માળખું: ભારતીય શિક્ષણનું સંચાલન અતિશય કેન્દ્રીકરણ, અમલદારશાહી માળખા અને જવાબદારી, પારદર્શિતા અને વ્યાવસાયિકતાના અભાવના પડકારોનો સામનો કરે છે. સંલગ્ન કોલેજો અને વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યામાં વધારો થવાના પરિણામે, યુનિવર્સિટીઓના વહીવટી કાર્યોનું ભારણ નોંધપાત્ર રીતે વધ્યું છે અને શિક્ષણવિદો અને સંશોધન પરનું મુખ્ય ધ્યાન ઓછું થયું છે (કુમાર, 2015).

ઉચ્ચ શિક્ષણમાં તકો

ભારત એક વિશાળ દેશ છે, જેમાં 18 થી 23 વર્ષની વયના યુવાનોની અંદાજિત વસ્તી આશરે 150 મિલિયન છે. બજારનું વિશાળ કદ ભારતમાં ઉચ્ચ શિક્ષણ ક્ષેત્રના વિકાસ માટે વિશાળ તકો પ્રદાન કરે છે. ભારતમાં હવે 33,000 થી વધુ કોલેજો અને 659 યુનિવર્સિટીઓ હોવાનો ગર્વ છે, જે છેલ્લા છ દાયકા દરમિયાન ખૂબ જ નોંધપાત્ર વૃદ્ધિ પામી છે. વર્ષ 2012 માં 21.4 મિલિયન નોંધણીઓ જોવા મળી હતી, જે ભારતને વિશ્વની ૩જી સૌથી મોટી શૈક્ષણિક પ્રણાલી બનાવે છે. કમનસીબે, ભારતનું શૈક્ષણિક ઈન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચર આટલા મોટા જથ્થાને સંભાળવા માટે અપૂરતું છે. શૈક્ષણિક ક્ષેત્રે તમામ સરકારી ખર્ચ હોવા છતાં, તે વધતી જતી જરૂરિયાતોને પહોંચી વળવા માટે ખૂબ જ અપૂરતું છે. તેથી, ઉચ્ચ શિક્ષણ ક્ષેત્રને હવે ખાનગી અને વિદેશી રોકાણ માટેના એક આશાસ્પદ ક્ષેત્ર તરીકે ઓળખવામાં આવ્યું છે. તે નોન-રેગ્યુલેટેડ અને

રેગ્યુલેટેડ બંને સેગમેન્ટમાં રોકાણની પુષ્કળ તકો પ્રદાન કરે છે (નેક્સસ નોવસ, 26 જુલાઈ, 2013).

ભારતીય ઉચ્ચ શિક્ષણ પ્રણાલી વિવિધ પડકારોને ધ્યાનમાં લીધા વિના ખૂબ જ ઝડપથી વિકસી રહી છે પરંતુ આ પડકારોને દૂર ન કરી શકાય તેવું કોઈ કારણ નથી. ભારત જેવા દેશ માટે આ સમસ્યાઓને દૂર કરવી અને દેશના ઉચ્ચ શિક્ષણ ક્ષેત્રે એક આદર્શ પરિવર્તન લાવવાનું સરળ છે. વિશાળ વસ્તી સાથે યોગ્ય રીતે શિક્ષિત આવા ગતિશીલ દેશ સાથે, શક્યતાઓ અનંત છે. જો અદ્યતન ડિજિટલ શિક્ષણ અને શીખવાના સાધનોનો ઉપયોગ કરીને જ્ઞાન આપવામાં આવે અને સમાજને એ બાબતથી વાકેફ કરવામાં આવે કે આપણે હાલમાં ક્યાં પાછળ છીએ, તો આપણો દેશ વિશ્વના સૌથી વિકસિત રાષ્ટ્રોમાંના એક તરીકે સરળતાથી ઉભરી શકે છે. રાજ્ય સ્તરે ઉચ્ચ શિક્ષણ નેતૃત્વ અને સંચાલનમાં વ્યૂહાત્મક જોડાણ અને ક્ષમતા નિર્માણ માટેની તકો છે. ગુણવત્તા ખાતરી, આંતરરાષ્ટ્રીય ધિરાણ માન્યતા અને એકીકૃત રાષ્ટ્રીય લાયકાત માળખા સહિત પ્રણાલીગત સુધારાના ક્ષેત્રો પર રાષ્ટ્રીય અને આંતરરાષ્ટ્રીય સ્તરે સહયોગ કરવાની ભારત માટે તકો છે. ઉચ્ચ શિક્ષણમાં શૈક્ષણિક તકની સમાનતા આવશ્યક માનવામાં આવે છે કારણ કે ઉચ્ચ શિક્ષણ આવક અને સંપત્તિની અસમાનતાને ઘટાડવા અથવા દૂર કરવા માટે એક શક્તિશાળી સાધન છે. શૈક્ષણિક તકોને સમાન બનાવવાનો વિચાર એ હકીકતમાં પણ રહેલો છે કે "ઉચ્ચ શિક્ષણ દ્વારા નફો કરવાની ક્ષમતા તમામ વર્ગના લોકોમાં ફેલાયેલી છે. સમાજમાં અયોગ્ય

ક્ષમતાનો મોટો ભંડાર છે; જો તક આપવામાં આવે તો તેઓ ટોચ પર પહોંચી શકે છે. ઉચ્ચ સ્તરની પ્રતિભાનો એક મોટો સોદો, હકીકતમાં, શિક્ષણની અસમાન પ્રણાલી દ્વારા ખોવાઈ જાય છે” (બાલાચંદર, 1986). સ્નાતકોની રોજગાર ક્ષમતામાં વધારો કરવાની જરૂરિયાત એન્ટરપ્રાઇઝ એજ્યુકેશન અને એન્ટરપ્રિન્યોરશિપ, ઉદ્યોગ સાથેના જોડાણો, સંશોધન કૌશલ્યો અને અંગ્રેજી સહિત ટ્રાન્સફરેબલ કૌશલ્યોની વિશાળ શ્રેણીમાં સહયોગ માટે એન્ટ્રી પોઇન્ટ રજૂ કરે છે. વ્યાવસાયિક કૌશલ્ય બજારમાં ભારતીય ઉચ્ચ શિક્ષણ સંસ્થાઓમાં ઉભરતી રૂચિ આંતરરાષ્ટ્રીય ભાગીદારો સાથે સંભવિત જોડાણ માટેના ક્ષેત્રો પૂરા પાડે છે. વિશ્વના અન્ય દેશો સાથે ચર્ચા અને સંવાદને સક્ષમ કરતા પ્લેટફોર્મ્સ (કોન્ફરન્સ, વર્કશોપ્સ, સેમિનાર)માં સમર્થન અને સહભાગિતા વધારીને મજબૂત સંબંધો બનાવવા અને ઉચ્ચ શિક્ષણમાં પરસ્પર સમજણ વધારવાની જરૂર છે. (બ્રિટિશ કાઉન્સિલ, 2014).

ઉચ્ચ શિક્ષણની વ્યવસ્થામાં સુધારો કરવા માટેના સૂચનો

ભારતીય શૈક્ષણિક પ્રણાલીને વૈશ્વિક સ્તરે વધુ સુસંગત અને સ્પર્ધાત્મક બનાવવા માટે પ્રાથમિકથી ઉચ્ચ શિક્ષણ સ્તર સુધી નવીન અને પરિવર્તનશીલ અભિગમનો અમલ કરવાની જરૂર છે.

- કોલેજો અને યુનિવર્સિટીઓનું સારું ઈન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચર હોવું જોઈએ જે વિદ્યાર્થીઓને આકર્ષી શકે.

- સરકારે ભારતીય ઉચ્ચ શિક્ષણ સંસ્થાઓ અને ટોચની આંતરરાષ્ટ્રીય સંસ્થાઓ

વચ્ચે સહયોગને પ્રોત્સાહન આપવું જોઈએ અને સારી ગુણવત્તા અને સહયોગી સંશોધન માટે રાષ્ટ્રીય સંશોધન પ્રયોગશાળાઓ અને ટોચની સંસ્થાઓના સંશોધન કેન્દ્રો વચ્ચે જોડાણ પણ કરવું જોઈએ.

- સ્નાતક વિદ્યાર્થીઓને આવા અભ્યાસક્રમો પૂરા પાડીને તેમના પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવાની જરૂર છે જેમાં તેઓ શ્રેષ્ઠતા હાંસલ કરી શકે, વિષયનું ઊંડું જ્ઞાન મેળવી શકે જેથી તેઓ કંપનીઓમાં ભરતી કર્યા પછી નોકરી મેળવી શકે જે ઉચ્ચ શિક્ષણ તરફ બિનજરૂરી ધસારો ઘટાડે.

- જાહેર ખાનગી બંનેમાં યુનિવર્સિટીઓ અને કોલેજો રાજકીય જોડાણોથી દૂર હોવી જોઈએ, પક્ષપાત, પૈસા કમાવવાની પ્રક્રિયા શિક્ષણ પ્રણાલીની બહાર હોવી જોઈએ વગેરે.

- ઉચ્ચ શિક્ષણમાં બહુ-શિક્ષાત્મક અભિગમ હોવો જોઈએ જેથી વિદ્યાર્થીઓનું જ્ઞાન માત્ર તેના પોતાના વિષયો સુધી મર્યાદિત ન રહે.

નિષ્કર્ષ

શિક્ષણ એ એક એવી પ્રક્રિયા છે જેના દ્વારા વ્યક્તિનું શરીર, મન અને ચારિત્ર્ય ઘડાય છે અને મજબૂત થાય છે. તે મસ્તિષ્ક, હૃદય અને મગજને એકસાથે લાવે છે. આમ વ્યક્તિને તેના અથવા તેણીના શ્રેષ્ઠને ઓળખવા માટે સર્વાંગી વ્યક્તિત્વ વિકસાવવા માટે સક્ષમ બનાવે છે. આઝાદી પછીના છેલ્લા છ દાયકામાં ભારતમાં ઉચ્ચ શિક્ષણ ખૂબ જ ઝડપથી વિસ્તર્યું છે છતાં તે બધા માટે સમાન રીતે સુલભ નથી. વાર્ષિક વૃદ્ધિ દર 9% થી ઉપર જઈને ભારત આજે વિશ્વના સૌથી ઝડપી વિકાસશીલ દેશોમાંનો એક છે. હજુ પણ વસ્તીનો મોટો વર્ગ અભણ છે અને મોટી

સંખ્યામાં બાળકો પ્રાથમિક શિક્ષણ પણ મેળવી શકતા નથી. આનાથી વસ્તીના એક મોટા વર્ગને દેશના વિકાસમાં પૂરેપૂરી રીતે યોગદાન આપવાથી માત્ર બાકાત રાખવામાં આવ્યું નથી પરંતુ જે પણ વિકાસ થયો છે તેનો લાભ લોકોના હિત માટે ઉપયોગમાં લેવાથી પણ તેમને રોક્યા છે. એમ નિઃશંક પણ કહી શકાય કે ભારત ઉચ્ચ શિક્ષણમાં વિવિધ પડકારોનો સામનો કરી રહ્યું છે પરંતુ આ પડકારોનો સામનો કરવો અને ઉચ્ચ શિક્ષણને વેગ આપવો ખૂબ જ મહત્વપૂર્ણ છે. ભારત માનવ સંસાધનની વિશાળ ક્ષમતા ધરાવતો દેશ છે, આ ક્ષમતાનો યોગ્ય રીતે ઉપયોગ કરવા માટે ચર્ચા કરવાની જરૂર છે. તકો ઉપલબ્ધ છે પરંતુ આ તકોનો લાભ કેવી રીતે મેળવવો અને તેને અન્ય લોકો માટે કેવી રીતે સુલભ બનાવવો તે ચિંતનનો વિષય છે. વિકાસના તે દરને ટકાવી રાખવા માટે, ભારતમાં સંસ્થાઓની સંખ્યા અને ઉચ્ચ શિક્ષણની ગુણવત્તામાં પણ વધારો કરવાની જરૂર છે. ભાવિ જરૂરિયાતો સુધી પહોંચવા અને હાંસલ કરવા માટે નાણાકીય સંસાધનો, એક્સેસ અને ઇન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચર, ગુણવત્તાના ધોરણો, સુસંગતતા, ઇન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચર અને અંતે યોગ્ય જવાબદારી પૂર્ણ દોરવાણીની જરૂર છે.

સંદર્ભ:

1. AISHE અંતિમ અહેવાલ, 2018-19.
2. દિલ્હી બિઝનેસ રિવ્યુ વોલ્યુમ. 14, નંબર 2 (જુલાઈ - ડિસેમ્બર 2013).
3. જર્નલ ઓફ એજ્યુકેશન એન્ડ પ્રેક્ટિસ ISSN 2222-1735 (પેપર) ISSN 2222-288X (ઓનલાઈન) Vol.8, No.1, 2017.
4. UGC વાર્ષિક અહેવાલ_2019-20

5. 2019 JETIR માર્ચ 2019, વોલ્યુમ 6, અંક 3
www.jetir.org (ISSN-2349-5162)